

ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯНИНГ МАНБАЛАРИ, МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ УНИНГ ВА ТУРЛАРИ

Алимова Нафиса Хикматуллаевна

*Тошкент давлат стоматология институти,
Микробиология ва фармокология кафедраси катта ўқитувчиси.
Ўзбекистон Республикаси, Тошкент шаҳри*

Таълим мазмунини ўзлаштиришда ўқувчиларнинг билим савияси, ўзлаштириш қобилияти, таълим манбаи, дидактик вазифаларига қараб, муносиб равишда оғзаки, кўргазмали ва амалий каби уч гуруҳга бўлинадиган методларнинг қуйидаги вариантлари қўлланилади:

ўқитишнинг маъруза (суҳбат) методи; ўқитишнинг амалий ишлар методи; лаборатория ишлари методи;

мустақил ишлар методи;

муаммоли-эвристик моделлаштириш методи; илмий-тадқиқот методлари;

ўқитишнинг муаммоли-изланиш ва репродуктив методи;

ўқитишнинг индуктив ва дедуктив методи;

ўқитишнинг назорат ва ўз-ўзини назорат қилиш методи.

Юқоридагиларга асосланган ҳолда шуни айтиш мумкинки, таълим муассасаларида янги педагогик технологиялар, замонавий ўқитиш услубларидан фойдаланиб, жаҳон талаблари даражасида ўқувчи ва талабаларни ўқитиш мумкин.

Педагогик мулоқот деганда, одатда, ўқитувчининг ўқувчи билан дарс мобайнида ва дарсдан ташқари бўладиган аниқ педагогик функцияларга эга ва қулай психологик муҳитни яратиш, шунинг билан бирга, бошқа хилдаги психологик оптимал илмий фаолият ва педагог билан ўқувчилар учун ўртасидаги муносабатлар учун йуналтирилган профессионал мулоқот шакли тушунилади.

Бошқарув услублари бўйича биринчи экспериментал психологик изланишлар 1938 йилда немис психологи Курт Левин томонидан АҚШда эмиграцияланган нацистларнинг Германия худудига қайтиши давомида ўтказилган. Бу изланишда бошқарув услубларининг кенгайтирилган классификацияси сифатида авторитар, демократик ва эътиборсизлик ёки лаёқатсизлик услублари киритилган эди.

Шу ўринда айтиб ўтиш жоизки, К. Левин келтирилаётган бошқарув услублари бўйича ўзининг буюк тадқиқотини муаллимларнинг мактаб ўқувчилари устидан олиб борадиган бошчилигини ўрганган ҳолда ўтказган эди.

Ўзининг экспериментида К.Левин ўн ёшга тўлган мактаб ўқувчиларини бир неча гуруҳларга бўлди. Бу гуруҳлардаги болалар бир хил машғулот билан, яъни қўнғироқ ясаш билан шуғулландилар. Экспериментнинг ҳаққоний ўтказилиши

мақсадида гуруҳлар умумий ва хусусий белгилари бўйича, ёши, жисмоний ва интеллектуал кўрсаткичлари, ўзаро шахсий муносабатлар тизими ва бошқаларнинг айнан мос келишига қараб ташкил этилди. Ундан ташқари барча гуруҳлар бир хил шарт-шароитларда умумий дастур бўйича ишладилар, бир хил вазифани бажардилар.

Фақатгина инструкторлар, ёки бизга яқин термин билан айтганда, муаллимлар ўзларининг бошқарув услублари бўлмиш демократик, авторитар ва эътиборсизлик ёки лаёқатсизлик каби услубларда гуруҳлар фаолиятини олиб бориши билан фарқланадилар. Ҳар бир муаллим ўзига бириктирилган гуруҳ билан олти ҳафта ишлади. Ундан сўнг ўзаро гуруҳлар алмашинуви амалга оширилди. Бу гуруҳлар билан яна олти ҳафталик иш кунлари йўлга қўйилди ва яна янги гуруҳ билан алмашиш амалга оширилди. Бундай жараён экспериментни имкон қадар тўғри йўлга қўйилишига катта ёрдам берди. Ундан ташқари, юқорида келтирилиб ўтилганидек, гуруҳлар умумий ва хусусий белгиларга кўра, айнан мос келишига қараб ташкил этилган эди, шунинг билан бирга, ҳар бир муаллим ҳар қайси гуруҳ билан яна қўшимча равишда иш олиб борди. Натижада гуруҳ омилининг таъсири эмас, балки айнан бошқарув услубларининг гуруҳдаги ўзаро муносабатларга таъсири, фаолият мотивацияси, меҳнат натижалари ва бошқаларнинг таъсири кузатилади.

К. Левин томонидан ўтказилган экспериментда аниқланган ўқувчилар билан бўладиган мулоқотнинг у ёки бу хусусиятларини қисқача келтириб ўтамиз. Авторитар услубнинг характерли томони сифатида ундаги қаттиққўл бошқарув ва умумий назорат кўпроқ муаллимнинг бошқаларга нисбатан буйруқ овозида муносабатларга киришишига ва тез огоҳлантиришлар беришига олиб келишида кўриш мумкин. Шунинг билан баъзи иштирокчиларга нисбатан сабабсиз огоҳлантиришлар ва бошқаларига эса асоссиз мақтовлар ёғдирилиши кузатилади. Авторитар муаллим фаолият ва вазифанинг умумий мақсадларинигина эмас, балки у кимнинг ким билан ишлашини кўрсатиб, унинг ечилиш йўллари хам белгилаб берди. Вазифалар ва уларнинг ечилиш йўллари босқичма-босқич амалга оширилиши белгиланди. Бундай ёндашув инсон фаолиятида муайян мақсадни бажаришга сабаб бўлувчи омил ролини пасайтиради. Чунки инсон бунда ўзининг фаолиятидан кутилаётган мақсадни, яъни ушбу босқичнинг нима учун бажарилаётганлигини ва олдинда уни нима кутаётганлигини аниқ билмайди. Ундан ташқари фаолиятни босқичма- босқич тартибга солиш ва назорат қилиш ишлари шуни кўрсатдики, ўқитувчининг иштирокчилар билан бўладиган муносабатида унинг мустақиллиги ва жавобгарлиги суёт ёки бу хусусиятларнинг унда паст даражада эканлиги кузатилди. Ўқитувчи томонидан амалга ошириладиган ташаббус йўқолиб, у худди кераксиз хоҳиш сифатида қаралади. К. Левиндан сўнг амалга оширилган

изланишларнинг кўрсатишича, ташаббус гўёки авторитар ўқитувчининг ишонч ваколатини қисқартирар экан. Айтайлик, кимдир ишни бошқачароқ ташкил этишни таклиф қилса, демакки у бу нарсани олдиндан кўриб чиқмаганлигига шаъма қилаётгандек туюлар экан. Шунинг билан бирга, маълум бўлишича, авторитар лидер иштирокчилар муваффақиятини субъектив тарзда баҳолар экан.

Демократик ўқитиш услубида шахс эмас, балки фактлар муҳимлиги тан олинади. Аммо демократик ўқитиш услубининг асосий хусусияти сифатида гуруҳнинг ўртача ташланган масала муҳокамасида ва унинг ташкил этилишида фаол иштирок этилиши қаралади. Натижада иштирокчиларнинг ўзига бўлган ишончи ошади ва ўз-ўзини бошқариш ҳисси рағбатлантирилади. Бу услубда гуруҳдаги ўзаро муносабатлар яхши келиша олиш тарзида давом этади ва бири-бирига бўлган ишонч кучаяди. Ўқитишда бошқарувнинг лаёқатсизлик услубининг асосий хусусияти сифатида раҳбарнинг бўлиб ўтадиган воқеа-ҳодисага нисбатан жавобгарлик ҳиссидан ўзини олиб қочишини кўрсатиш мумкин.

Натижаларнинг кўрсатишича, энг ёмон услуб лаёқатсизлик услуби бўлиб чиқди. Бу услубда вазифалар оз бажарилиб, уларнинг сифати ҳам ёмон эди. Энг муҳими, бундай гуруҳда ҳеч қандай жавобгарлик ҳисси бўлмаганлиги ва вазифалар мураккаб бўлмаган қандайдир ўйинни эслатгани туфайли иштирокчилар унга кам даражада қизиқиш ҳосил қилдилар. Авторитар услубда ўқитувчи билан келишишда кўпгина жанжаллар пайдо бўлиши кузатилди. Энг самарали услуб сифатида демократик услуб тан олинди. Гуруҳ, иштирокчилари учун бу ерда характерли хусусият бўлиб вазифага қизиқиш ва ички фаолият мотивацияси хизмат қилади. Вазифаларнинг бажарилиш сифати ва аниқлиги ошди. Шу билан бирга, гуруҳ қобилияти, эришилган умумий муваффақиятлар устидан ғурур туйғуси, ўзаро кўмаклашув ва дўстона муносабатлар кучайди.

Бу натижалар кейинчалик амалга оширилган изланишлар асосида кўп марта тасдиқланди. Педагогик мулоқотда демократик услубнинг афзаллиги қуйи синф ўқувчиларидан бошлаб юқори синф ўқувчиларигача бўлган турли гуруҳларда исботланди. Шу нарса ҳам маълум бўлдики, биринчи синф ўқувчиларида ўқишнинг иккинчи ҳафтасидаёқ мактабга ва ўқишга бўлган иштиёқнинг тез суръатларда сусайиши айнан авторитар ўқитувчилар бошчилик қилган гуруҳларда кузатилар экан. Шундай қилиб, мактаб ҳаётида ва билим олишда ўқитувчиларнинг ўқувчилар билан бўладиган муносабатлари муҳим ролни ўйнаши аниқланди. Адолат мезонига асосланган ҳолда айтиш лозимки, замонавий социал психологиянинг тасдиқлашича шунақа ҳолатлар ҳам бўладикки, баъзида авторитар услуб энг фойдали ва мақбул бўлиб чиқади. Лекин, одатда кўпроқ педагогик мулоқотда бу қоида эмас, балки истиснодир.

Бир сўз билан айтганда, таълим жараёнига янгича ёндашиб, ижодкорлик,

бунёдкорлик татбиқ этилсагина ва педагогик фаолият жараёнлари методологик ҳамда психологик жиҳатдан тўғри ташкил қилинганда таълим самараси янги босқичга кўтарилади, яъни:

-боланинг талаби, мойиллиги, истак-хоҳиши унинг имкониятлари даражасида қондирилади;

-ўқувчининг ўқув меҳнатига масъулияти, жавобгарлиги ва бурчи ошади;

-билимларни мустақил эгаллаш малакалари шаклланади;

-у умр бўйи ўз билимини унинг ўзигина бойитишига ишонч пайдо бўлади;

-эркин фикрлаш малакаси шаклланади;

-шахс жамиятда ўзининг ўрнини тезроқ топиб олишига муҳит яратади.

Бунинг учун биз ўқувчига «Сен буни билишинг керак», деган мажбурловчи даъватдан «Менга бу зарур ва мен буни билишга, уни ҳаётда қўллашга қодирман», деган ички ишонч ва интилишни уйғотишга ўтишимиз керак.

Шу муносабат билан доимий ҳаракатдаги янги педагогик технологиялар бўйича ташаббускор инновацион гуруҳлар ташкил этилса, мақсадга мувофиқ бўлади.

Хулоса қилиб айтганда, замонавий педагогик технология таълим жараёнида ҳукм сураётган инқириздан қутилишнинг ягона ва бош мезонидир.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида таъкидланганидек: «Замонавий иқтисодиёт, фан, техника ва технологияларни ривожлантириш асосида кадрлар тайёрлашнинг такомиллашган тизимини яратиш-мамлакат тараққий этишининг энг муҳим шарти ҳисобланади. Тизимнинг амал қилиши кадрларнинг истиқболда мўлжалланган вазифаларни ҳисобга олиш ва ҳал этиш қобилиятига, юксак умумий ва касбий маданиятга, ижодий ва ижтимоий фаолликка, ижтимоий-сиёсий ҳаётда мустақил равишда йўналиш ола билиш маҳоратига эга бўлган янги авлодини шакллантиришни таъминлайди».

Педагогик технологиянинг умумий муаммолари кўп сонли ва ранг-барангдир. Булар орасида анъанавий таълимга янгича ёндашувларни татбиқ қилиш, педагогик жараённи такомиллаштириш, демократик педагогика элементларини шакллантириш ва улардан амалда фойдаланиш, ҳамкорлик ва инсонпарварлик педагогикасини кучайтириш, билим олувчи ва тарбияланувчи шахсини фаоллаштириш, таълим мазмунини дидактик тамойиллар асосида бойитиш, ўқув жараёнини юксак даражада ташкил этиш ва уни бошқариш, таълим-тарбия жараёнларининг узлуксиз мониторинги ва назорати ҳамда сарҳисобини амалга ошириш, ривожлантирувчи ва альтернатив (муқобил) технологияларни самарали тарзда қўллаш кабилар алоҳида ўрин тутди.

Педагогик технологиянинг умумпедагогик, хусусий ва кичик даражалари фарқ қилинади. Бундан ташқари, сезги аъзолари орқали билим олишни ифодалайдиган эмпирик, моддий ва маънавий олам ҳақидаги билимларни

кенгайтирувчи когнитив, ижодий фаоллик ва ўқув-изланиш меҳнатига асосланган эвристик, тадқиқот ва янгилик яратиш фаолияти билан боғлиқ креатив, ахборот ва маълумотларни қайта ишлаш ва ўзгартириш эвазига таълим-тарбия берувчи инверсион, ўзлаштирилган билимларни омихталаб тугал тафаккурга олиб келувчи интегратив, ёш ва индивидуал хусусиятларни ҳисобга олиб ўқитишга таянувчи адаптив, таълим олувчи ва тарбияланувчи шахси билан ўқитувчи (тарбиячи) муносабатидаги тенглик ва адолатлилиқка бўйсунувчи инклюзив каби педагогик технологияларнинг йўналишлари шакллланган. Уларнинг қамрови юқорида тилга олинган уч хил даражада бўлиши мумкин. Умумпедагогик технология дунё таълим тизимининг барча илғор ва самарали элементларини ўзида жо этади ва кенг кўламда амалга оширилади. Бизнинг амалдаги узлуксиз ва ягона таълим тизимимизда умумпедагогик технология етакчи ўринни эгаллайди. Таълим турлари ва йўналишлари, ихтисослик ва мутахассислик таснифи ҳамда таълим муассасасининг ўзига хослиги асосида хусусий технология жорий этилади. Ўқитишнинг асосий ташкилий шакли бўлган дарс ва унинг бевосита давоми бўлган дарсдан ташқари ишларда кичик технологиялар қўлланилади ҳамда улар локал (маҳаллий) педагогик самарага олиб бориши лозим.

Педагогик технологиянинг асослари. Педагогик технология энг мураккаб жараён-инсоннинг таълим-тарбияси билан шуғулланишда асосий восита бўлганлиги туфайли ҳам унинг асослари ҳам шахс мураккаблиги каби хилма-хилдир. Улар орасида тарихий, назарий, ижтимоий, фалсафий, методологик, педагогик, дидактик, физиологик, гигиеник, иқтисодий, мафкуравий, ҳуқуқий-меъёрий, амалий ва бошқалар фарқ қилинади. Умуман, педагогик технологиянинг вужудга келиши илмий жараён сифатида қаралади. Педагогик технология ўқув предмети ва фан сифатида ўзининг ҳаётдаги муносиб ўрнини эгаллаб бормоқда.